Irina CIOBOTARU

Universitatea „Ştefan cel Mare“ din Suceava, Facultatea de Litere şi Ştiinţe ale Comunicării
“Ştefan cel Mare” University of Suceava, Faculty of Letters and Comunication Sciences

Despre literatură, cu dragoste… Nicolae Steinhardt, *Între viaţă şi cărţi*[*]

On literature, with love... N. Steinhardt – In between life and books

During the last two communist decades, N. Steinhardt proposes a personal approach on literature and critics. He practices the reading and the receiving of literature and art in a Christian manner. Avoiding turgid expression, N. Steinhardt highlights the life embroidered in literature, in more or less famous authors, lyrics and characters. He catches a single moment of truth and beauty in the book he reads, in the painting he contemplates, and, starting from this glimpse or revelation of life, he develops a vivid demonstration of the values he believes in: the way, the truth, and the life. N. Steinhardt's attitude regarding literature and arts is based on love and gratitude. In a grey, humdrum, wearisome world, he finds the resources to proclaim the arts as an aristocratic manifesto. This is an intelligent and discrete way for him to counterpoise a vulgar ideology and the ubiquitous spectrum of censorship.

Keywords: contemporary Romanian literature, Nicolae Steinhardt, literary criticism, cultural criticism, morals, ethical values, Christianity.

Institution's address: Str. Universităţii nr. 13, 720 229, Suceava, România,
tel: +40 230 520 081, fax: +40 0230 520 080, http://www.litere.usv.ro

Personal e-mail: *ciobotaruirina@yahoo.com*

Nicolae Steinhardt nu s-a dorit un critic literar „cu metodă”. În contextul cenuşiilor decenii opt şi nouă, când îşi reia activitatea publicistică şi editorială părăsită după război, el propune lectura ca formă de recuperare a libertăţii şi ca prilej de „înmulţire” a vieţii (conform, păstrând proporţiile, înmulţirii celor cinci pâini de orz şi a peştilor). „… *nu sunt creator, ci critic* – mărturiseşte el. *Lucrez, aşadar, cu materialul clientului. Scriu numai dacă am despre ce scrie şi numai în măsura în care sunt în stare să înţeleg şi să iubesc sincer cartea. (…) De altfel, spunând că sunt critic, nu rostesc adevărul: nici critic nu sunt, sunt doar un diletant a cărui prezenţă în viaţa noastră literară cred că se datorează, îndeosebi, faptului că vârsta n-a răpit scrisului meu decât puţin din entuziasmul lui juvenil. 15 ianuarie 1984*”[1].

Critica onestă şi entuziastă, amestecând în manieră inedită exuberanţa tinerească a descoperirii şi erudiţia matură a conexiunilor, este forma de exprimare a unui intelectual „angajat”. Nu în sprijinul vreunei idei sau ideologii se manifestă, însă, această angajare (căci Steinhardt evită căderea în vraja ideologiilor), ci în sprijinul unei realităţi „concrete”, căreia îi închină perseverent scrisul: libertatea spiritului. În fiecare carte citită este căutată sclipirea care să genereze sentimentul deplinei libertăţi a duhului. Aceasta, într-o parte de veac în care tocmai conştiinţa libertăţii era supusă anulării.

„Scriitorul «angajat» – scrie Jean-Paul Sartre, răspunzând la întrebarea *Qu'est-ce que la littérature?* – ştie că scrisul înseamnă acţiune: el ştie că a dezvălui înseamnă a schimba şi că nu putem dezvălui decât proiectând o schimbare.” Pentru Nicolae Steinhardt, deci, lectura şi înţelegerea cărţii reprezintă nu doar punctul de plecare al unui act critic metodic, de evaluare şi ierarhizare, ci mai ales prilejul dea „acţiona” şi de a dezvălui conexiunea dintre carte şi viaţă, dintre scriitorul viu şi cititorul la fel de viu (*viu* însemnând, şi la Nicolae Steinhardt, *liber*). Schimbarea pe care o produce o astfel de lectură se instalează în ponderile ocupate de estetic şi de etic în grila de evaluare a literaturii. Iubind cartea ca pe un seamăn, Steinhardt caută gradul în care aceasta „pune în practică” şi revelează binele, frumosul şi adevărul. El contestă descendenţa lui Nietzsche şi anularea criteriilor dihotomice din judecarea omului şi a artei. Aceasta pentru simplul fapt că, în viziunea sa, omul nu se poate aşeza de aceeaşi parte cu Dumnezeu, dincolo de bine şi de rău. Frumosul şi adevărul nu pot exista în afara binelui. Esteticul, deci, nu îşi află realizarea şi consistenţa în afara eticului. Aceasta ar putea fi motivaţia pentru „moralismul” hermeneutic al lui Steinhardt. Un moralism flexibil însă, dublat de smerenia judecăţii şi de iubire. De altfel, încadrarea în categoria „moraliştilor” este o constantă (firească) a receptării volumelor critice steinhardtiene. Autorul însuşi, pentru a promova încrederea în moralitate,

practică moralitatea. „Sunt un partizan ferm al ierarhiei valorilor – afirma Steinhardt –. Talentul, desigur, e esențial. Doi bani nu face, însă, în lipsa unei viziuni morale a lumii și a lucrurilor, în lipsa unei perspective, a unor concepte integratoare.”[2]

Reeditarea, în cadrul *Integralei N. Steinhardt*, a primului său volum de eseuri din perioada comunistă, apărut în 1976 (când autorul avea șaizeci și patru de ani), poate reprezenta un prilej de popas într-o critică „atipică”. Eseurile din *Între viață și cărți* deschid o discretă cale de acces către o lectură eliberatoare, prin care sunt dezvăluite frumusețea și lumina ființei creatoare. Cititorul „profesionist” ascuns în spatele criticului caută broderiile inefabile ale mesajului artistic. El prinde un fir al acestui mesaj și îl exploatează surprinzător, luminând tocmai contururile în care se inserează libertatea spiritului.

Între viață și cărți este primit de critica din deceniul opt ca o amplă expunere a concepției despre viață și literatură, ca o *ars poetica* a lui Nicolae Steinhardt. Compus din șaptezeci și cinci de eseuri publicate anterior în *RFR*, *Libertatea*, *Universul literar*, *Viața Românească* și *Secolul XX*, volumul propune un model de cititor, mai mult decât un critic literar. Aceasta pentru că autorul reface constant un circuit hermeneutic la polii căruia se află viața și literatura. El caută corespondențele dintre viață și carte, dintre omul tipic sau atipic și personaj. Literatura este înțeleasă și abordată, în fond, ca o demonstrație pertinentă a validității moralei tradiționale într-o modernitate contorsionată.

Titlul volumului anunță încercarea autorului de a coborî cultura „în stradă”, în maniera pe care o promovau trăiriștii interbelici. „Cultura, oricât de extinsă și de adâncă ar fi – consideră Nicolae Steinhardt, rememorând personalitatea lui Sergiu Al-George –, nu poate fi valabilă dacă nu izvorăște dintr-o cercetare entuziastă și fierbinte a vieții. Cultura nu poate fi numai răceală și erudiție, ea trebuie neapărat – dacă nu vrea să riște a rămâne simplă treabă de scrib – să ia asupră-și toate problemele vieții și pe de-a întregul acel suflu năvalnic, specific ființei gânditoare și înduhovnicite”[3]. În viziunea criticului, între viață, cu toate palierele sale, și cultură există un spațiu intermediar (la fel cum Andrei Pleșu consideră că între om și Dumnezeu există un spațiu intermediar populat de îngeri).

În 1984, în convorbirile cu Ioan Pintea, Steinhardt oferă o „explicație” pentru această viziune a intermediarului: „prin cuvintele «între viață și cărți» am înțeles, ori mai bine zis am subînțeles (în nădejdea că și cititorul mă va înțelege și urmări), un fel de spațiu intermediar existent undeva pe la mijlocul drumului care duce de la viața propriu-zisă, brută, la artă și la forma cea mai vădită a fenomenului cultural, formă ce se numește carte. În câmpul acesta magnetic, delimitat nu de linii drepte sau de ziduri compacte, ci de forțe subtile (aidoma acelora între care poate lua ființă pe foarte scurt timp plasma, a patra formă a materiei), se ivește și mixtura – ciudată, surprinzătoare, rebelă unei definiții precise –, în care are loc reacția viață-carte și țâșnește – nu întotdeauna și tot pentru scurt timp – o altă, parcă mai extraordinară formă a lumii psihofizice, căreia oamenii și criticii nu s-au priceput a-i găsi altă denumire decât aceea, destul de vagă și pretențioasă, de emoție artistică”[4]. Critica înseamnă, deci, o consecință a incursiunii, prin lectură, „pe meleaguri unde totul nu-i decât incertitudine, contradicție, pâlpâire și orbecăire”[5]. Incertitudinea va deveni tema centrală a volumului din 1980 (*Incertitudini literare*) și se va impune, de fapt, ca metodă critică steinhardtiană (și, între paranteze fie spus, ca principală sursă a „acuzei” de amatorism).

Într-o cronică din revista *Transilvania*, din vara anului 1976, Mircea Ivănescu sublinia modul în care eseistica steinhardtiană reușește revelarea conexiunii intime dintre viață și cărți, între trecut și actualitate. „Steinhardt nu este, propriu-zis, un critic literar, și textele sale, deși pornesc aproape invariabil de la o lectură sau meditație pe marginea unei cărți, sunt, în primul rând… eseuri, adică încercări de a constitui și propune o viziune, un unghi de vedere asupra unei probleme de viață. Autorul își declară, de altminteri, într-un text liminar, dorința de a nu-și despărți meditația de relația cu viața, cu viața pe care o apreciază întotdeauna în spiritul actualității, al momentului de față în ce are el mai caracteristic și pregnant.”[6] Pentru Nicolae Steinhardt, deci, o motivare a scrisului se află în preocuparea pentru prezent, pentru dilemele unei actualități private de repere culturale, etice și estetice conservatoare. Punțile sunt curajos și spontan construite nu doar între viață și cărți, ci și între sensibilitatea autohtonă și cea europeană (dacă poate avea pertinență o asemenea departajare), între modernitate și tradiție.

Și, pentru că am propus problema unei „sensibilități autohtone”, despre Nicolae Steinhardt s-a afirmat constant că mizează pe valorizarea spiritualității românești. La o distanță confortabilă de spectrul cenzurii (care a eliminat aproape jumătate din conținutul propus de autor pentru *Între viață și cărți*, la mijlocul anilor ‘70), se pot face acum câteva observații și nuanțări. Cunoscător avizat și admirator al culturii și al spiritului european, Steinhardt nu exagerează investigând și identificând valori ale spiritului autohton. Nu este responsabilă pentru această permanentă atenție „naționalistă” o naivitate bătrânească și nostalgică. Eseistul este conștient de coordonatele istorice care marchează România comunistă și dorește să contracareze, prin scrisul său critic atipic, politica nivelării și anihilării spirituale. Este posibil ca masca „naționalistă” aplicată ideilor și pildelor omniprezente în textele steinhardtiene să aibă drept miză abaterea atenției de la încărcătura morală

„subversivă". Eseistul nu este preocupat, în primul rând, de identificarea şi elogierea unor trăsături spirituale specific româneşti (educaţia sa interbelică fiind eminamente europeană), ci de revitalizarea moralităţii din structura identitară a unui neam din care s-a decis să facă parte. De aici provine, cel mai probabil, rotirea constantă, pedagogică, în jurul unor valori precum noblețea sufletească, adevărul şi libertatea (care, să recunoaştem, nu au certificat de naştere românesc, dar pe care Steinhardt le atribuie conaţionalilor *şi* pentru a tempera rigiditatea unei cenzuri instruite în spiritul naţionalismului).

Literatura reprezintă, pentru Nicolae Steinhardt, o formă de ieşire de sub spectrul intenţiilor nivelatoare din planul social, politic şi cultural ale unui regim totalitar. Literatura este o parte din frumuseţea care, pornind de la F.M. Dostoievski, salvează lumea. Eseurile lui Steinhardt mizează tocmai pe varietatea frumosului manifestat în cărţi; sunt un mijloc prin care poate fi contracarată politica uniformizării şi a minimalizării locului ocupat de spirit şi de cultură în viaţă. Împotriva nivelării, autorul volumului *Între viaţă şi cărţi* vine cu o argumentaţie luxuriantă, cu asocieri de idei, teme şi nume dintre cele mai provocatoare, cu o flexibilitate interdisciplinară tonică şi inedită, cu „familiarităţi" stilistice şi lexicale specifice unui creator de literatură şi nu unui comentator. Iată, spre exemplificare, cum abordează Steinhardt problematica romanului lui Gustave Flaubert, *Doamna Bovary*: „Prostia nu poate fi – în viaţă, în artă – mod de împlinire, dar poate fi temă a unei opere împlinite. Ca şi zgârcenia sau invidia, se opune realizării şi alcătuirii, nu însă unei analize exhaustive şi revelatorii din partea autorului. […] În *Doamna Bovary* prostia e generală. Nu e prost numai Homais, pildă vie a excelenţei proverbului românesc «prostului nu-i şade bine dacă nu e şi fudul»; nu-s proşti numai nătărăul de Charles Bovary (care măcar iubeşte şi e capabil de încredere şi admiraţie) şi cei doi amanţi ai Emmei (care în pofida situaţiei lor sociale nu sunt numai nişte nulităţi, ci şi nişte pastramagii); ci proastă e şi eroina – şi consider ca foarte plauzibilă ipoteza că Flaubert i-a făcut pe toţi stupizi (cu excepţia profesorului Larrivière) pentru ca nerozia eroinei să fie mai puţin vizibilă şi să se piardă între celelalte. […] Greşeala Emmei nu e atât că visează, cât că visează prea jos. Proust observă că dacă doamnei Cottard i s-ar fi oferit să devie ducesă de Mortemart ar fi refuzat; idealul ei îl reprezintă vecina din colţ, doamna cu o situaţie socială doar cu un grad superior ei. Dacă ar fi cutezat să viseze mai sus, poate că doamna Bovary nu s-ar fi lăsat prinsă în plasele straturilor intermediare. Visul, dacă te încumeţi să visezi, e bine să fie înalt. (Altfel riscă să devină «ambiţ»)" (pp. 405-409).

Virgil Ierunca remarca, într-o prezentare din ianuarie 1977[7], abilitatea de scriitor a lui Nicolae Steinhardt, capacitatea acestuia de a crea o literatură secundă, captivantă, despre literatură. Cultura, în egală măsură cu viaţa însăşi, reprezintă pentru Steinhardt provocări capitale, astfel încât criticul se implică afectiv în lectură şi în interpretare. Este vorba despre o implicare ce, departe de a fi naivă sau decredibilizantă, demonstrează preluarea firească a principiilor şi valorilor vieţii creştine în critica literară. Este, şi acesta, un motiv pentru care *Între viaţă şi cărţi* rămâne o carte „actuală", inspirând o sănătoasă poftă de literatură şi de sens, de libertate a căutărilor şi a conexiunilor estetice, de bucurie simplă a comunicării şi a cuminecării intelectuale. În fond, Nicolae Steinhardt scrie despre literatură cu dragoste… Rămâne, deci, un „actual".

Note:

* Mănăstirea Rohia, Editura Polirom, 2010.
1. *Primejdia mărturisirii. Convorbirile de la Rohia*, *Opere 15*, Polirom, 2009, pp. 58-59.
2. Zaharia Sângeorzan, *op. cit.*, p. 12.
3. Nicolae Steinhardt, Ioan Pintea, *Primejdia mărturisirii. Convorbirile de la Rohia*, ed. cit., p. 49.
4. *Ibidem*, p. 56.
5. *Ibidem*
6. Mircea Ivănescu, „Cărţi şi critică", în *Transilvania*, anul IV (LXXXI), serie nouă, nr. 8, august 1976, pp. 23-24.
7. „N. Steinhardt între viaţă şi cărţi" (ianuarie 1977), în vol. *Semnul mirării*, Editura Humanitas, Bucureşti, 1995, pp. 159-164.

Bibliography:

Mircea Ivănescu, „*Cărţi şi critică*" / "*Books and criticism*", în *Transilvania*, anul IV (LXXXI), serie nouă, nr. 8, august 1976.

Nicolae Steinhardt, Ioan Pintea, *Primejdia mărturisirii. Convorbirile de la Rohia / The danger of confession. Interlocutions from Rohia*, in *Opere / Works,* 15, Polirom, 2009.

„*N. Steinhardt între viaţă şi cărţi*" *(ianuarie 1977) / "N. Steinhardt between life and books" (January 1977)*, in *Semnul mirării / The sign of wonder*, Editura Humanitas, Bucureşti, 1995.